

ՄԱՍՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԱՊԱԹԱՆԳԵՂԱՄՑ Դատ. Ապաթանգեղայ) Պարունակութիւն Հայոց, աշխատութեանը Գ. Տէր-Մկրտչեան և Ստ. Կամայեամց, 8փլիս 1909, 8° էջը 2+474+հ.թ.

Գիր 3 ըր.:

Եղօյ մոնումենտ արե քորունիս կրիս դար գուսահց մամուլը. Ադաթանգեղայ բազմաթիւ ձեռագիրներ բազգառութեանը հայ արքիներէ ի վեր կը պատուի ակնկալուց հայ բանափառթիւնը, լյոյ տեսու վերջապէս երկու դիտականներու անփոնջ աշխատասիրութեամբ:

Յայուագրին զեկուցումը թէ հրատարակութիւնը պետք է լինի ըստ ներըսուս և արտգուսում, այս անդամ ալ հաւատուցաւ ամենայն ճշգութեամբ:

Ընդարձակ Յառաջարանը (էջ Ե-ՄԴ), դրուած Գ. Տէր-Մկրտչեան և Ստ. Կամայեանցէ, նույրուած է ամրողապէս Ադաթանգեղայ 2եռագրաց քննութեան, որ արժանի է ուրշը ուշագրութեան, թէեւ առեւ չկ ներկի ինձ երկար կանգ առնալ հուս: Հրատարակութեան համար նկատի առնուած են յատիսակն էջմանի Մասնաւգարանին 2եռագիրներն ու նախօթ պատգիր օրինակները, նաև առանձնականներու ձեռագրներն, որքի մատչելի եղած են, չեն վերպած ուշագրութեան, այսպէս որ Հրատարակիչը բնադիր վերականգնելու համար կրցած են համամատութեան առնուլ 60ի չափ ձեռագիր և պատգիր օրինակ (Հմտ. Յառաջարան, էջ Ե-ՄԴ և էջ Ա-Բթ):

Այս եալ ծանօթ բազմաթիւ օրինակներու գտաւարութիւնը կատարուած է շատ մեծ յաջութեամբ. երկեւ գլխաւոր խոսք նկատած են Հրատարակիչը. “Ա. խում (էջ ՓԳ-ԻԶ), ձեռագրի մեծամասնութիւնը, ունին առաջին եւ երկորդ Հրատարակութեան հարմ Յառաջարանը, այս խումը կը նշանակնեն Ա. Բ. Եղուարդ գլխաւոր խոսքի տակ 8 Ձեռագրեալ, որնք ծագած են ԺԳ-ԺԸ Դարերու մէջ: Ասեցնէ գուր կա՛ 7 “Զեռագիրներ, օրնց ինչ նմի պատկանիլը մում է անորոշը (էջ Ի-Ի-Իթ): Բ. խումը (էջ Իթ-Լ-Ա) օրնց համար ձեռցի տակ սնեցած են միայն 2եռագրի մէջ Անձնակիւն հրատարակութիւնները, ամէնէն լաւ խմացրութիւնն է (յանձ. 1261), որմէ ծանօթ են ցայտը 9 Ձեռագիր եւ 3 պատգիր եւ ՆԲ. յոյն Ադաթանգեղայոր “այս խմբից թարգմանուած է” (էջ ԼԶ): Գ. խումը որմէ ունին ձեռքի տակ 3 Ձեռագիր եւ մէկ Տօնական, ասսնցմէ գուր ծանօթ է օրինակ մը մեր Մատ. թ. 314:

1 Տէր-Մկրտչեան խօսելով մեր Մատ. թ. 314 Ձեռագրին վեց, այսու կամ հշմանեալ թ. 1659 Ձեռագրեալ ընդօրինակութիւնը կը համարի եւ կամ ներկաւու էլ, կը բայց մնագութիւններու մէջ ամբողջ բանագիրը:

Այս երկեւ խմբերէն “Հնագոյն է երկրորդ խումը, որից ծագել են երրորդն ու առաջննը (էջ Խ-Դ): Այս կարեւոր բաժանման համեմատ, որ արժանի է ամենայն վատահութեան, եղած է նաեւ Ձեռագրաց ընտրութիւնն եւ համեմատութիւնը կատարուած:

Բնականաբար այսպիսի մանրակիւտ ըննուաթեամբ Ձեռագրաց կատարուած համեմատութիւնները պիտի ընծայեն մեզի վերականգնուած ընագիր մը Ազաթաղեղեայ, զոր ուրախութեամբ եւ շնորհակալ սրտի կրնանք ըստ թէ անընդունակ:

Ձեռագրաց ուսումնասիրութեան կը յաջորդէն “Մատանագրութիւնը Ազաթաղեղի յին մասին (էջ Կ-Կ-Ա-Ա): Ստ. Կանայեանցի գործ, զոր արտօղական կարելի է առուածել, թէսկէտ եւ կը պահին ինչ ինչ ընունթիւններ: — “Համառոտ Ցացակի համառոտութեանց (Կ-Կ-Կ-Թ) եւ վերականգնագրութիւնը (էջ Հ-Հ-Զ-Զ) Տեսեւադի բեշափակալնեանի հրատարակութեան ուղ. 1824”: Բնագրին կցուած են էջ Ա-Ժ-Ե Ուրեաց ցուցմունք: Էջ Ժ-Զ-Լ 8անկ անուանց եւ ուղղելեաց:

Բնագրին՝ զորածելու դիւրութեան համար բաժնած են Հրատարակիւտը 930 հատուածի, որ լու մատուցութէ: Ամէն էջ ունի իւր տպահանարան, որնց համեմատ կը նշանակուին նաեւ Ձեռագրաց տարբերութիւնները ստորեւ, որնց երբեմն էջին երկրին երկուքն իսկ կը դրաւեն: Այս ձեռագրական տարբերութեանց մէջ համցյուղը կը ունենէր նաև բուզանդայ, կորեան, Սերեսի, Ռիսանիսի եւ այլ մասենագրաց անունները, որուք նորանոր կուռաններ կ'ընծայեն ընարեւագոյն ընթերցուածներն որոշելու համար:

Ամենայն գովութեան արժանի է յայս Հրատարակիշներու տարած ինսալին ու բարեխուզութիւնը. աշխատաթիւններու որ պըափ յանեցուած է, այնչափ ալ մեծամասնութէ գլխութեան համար: Այս միակ միջնոցն է վերակազմելու համար

թարգմաններէն է մաւած չէցել ի մօսյ այս հանգամանեցը, ունենարով մեր մէր (թ. 1859) բույր մանրամասնութիւններու դիւրու ալ մանր համեմատելով համոզացնացը թէ երկուքն ալ քանի մը առանձնայառակ ընթերցուածների բաց անդամութէն է: Ա լետու նոյն են բրաու, ոսյն իսկ անցուածի վրանակիւր մէջ նմանուական ընդունակիւ է մեր Ձ-ը հմուտ ի մէջ այլու շայէիթ (տպ. էջ 95, 10- 2 Ձ-ը 40-ա): շայէ դոյր (տպ. 111, 9 = Ձ-ը 40-ա), որուած էր (140, 6 = 62թ), ինդունէ (142, 2 = 63թ), ունուցնէ (148, 10 = 87թ), յադրութիւն (176, 19 = 83թ) եւ այլն: իսկ թէ ինչ գաղափարէ, մ-ի նախագաղափարէն թէ մ-ի ու զայնի ընդունակուած է յանցեալու պատճեն կուռան ու գոնել:

2 Այս առագրաթիւնը եղել է, կը ըստ (Յառաջարան թ.) 1822ին, երեւ 1824-ը վերական է: Բայց Հեռացրըրական է որ նոյն էն Տօնական անի և Զարբանական, ոյնց եւ Տաշեանը Մեր Մատ. օրինակը 1824 մուական է կը եւ, զոր առաջնորդ գրի մը ուղղած է 1822: Կ'երեւաց թէ 1824ին դորբին Տակասը միայն նոր տպուած է, եւ ոչ (թէ ամբողջ բանագիրը:

в. գարու մեր գտասկան Ազաթանգեղոսոր Ա. այս դիտնական Հրատարակիչներն ալ ձեռնհաս համարեն եւ, բայց չենք կրնար չայսուհետեւ մեր ցւու կետի մը նկատմամբ ու որ ջաջամբ բազմալի էր, այսպիս ալ պակասութիւնը զգացի է: Ու վերաբարեան գրաւածքի մը հրատարակութեան մասին է մեր հոսքը. այսպիսի գրաւածքի համար անհրաժեշտ է պահանջանառ առաջարկ առաջարկին: Մը քաջ ձեանօթութիւնը ու պահանջանառ առաջարկին մը ուկեցաբեան հայերենն նկարագրին, յահանգութեանց ու նրերանդութեանց, հիմ Ազաթանգեղոսի եցերեն զայելու, որոցիւր համար ձեռագրական աղասաղութիւնները որ ցիրացան կը նշառուին այնպէս կարկառուն, որնց սուսանին առաւուն արուած է բնադրին մշշ մանելու: օրինակի համար էջ 46, 10 կ'ընթեհենում պ'երով խորառութեաց համբերութեամբն: այս գարձաւածքը գտասկան չէ, այլ յանհարանութիւնն, որի շատ կը խորցի առաջարկ առանապէս հիմքին է: Ենապարագ արքերութիւնը կու տան լաւագոյն ընթերցուածք: այսձձ² ունին է՞րով հ-ըբեռութեամբ քառարեցաց որ սովորական է գտասկան մատենագրութեան: Հման. նաեւ 144, 17, 343, 5, 380, 13, 430, 1: իջ 298 լորժանացեալուն, այս բառը ընտիր չէ, ԱԲ նորուերգոյնը պահած են չորժանացը: այսպէս նաեւ է՞րիդ-դիէմ³, որ առաջն երկու անդամ մուտ գտած է բարդին մէջ (էջ 200, 4, էջ 400, 13) իսկ է՞րինդ-դիէմ³ ծանօթութեանց մէջ մասցած է, առեւ գարձեալ սուսանացածին (էջ 422) մինչ թձձձ² ունին սոսուսաննեաննէնն:

Այսպիսի համեմտական հրատարակութիւն
մը ինչպիսի յեղափոխութիւններ կը զարթուցանէ
հայ գրականութեան պատմութեան մէջ, յայսնի
որպատի հաւանական համարուած կարծիքներ կը
լուծուին, եւ որպանիներ բնակ հաստառակի սոսուգու-
թեան սահմանը կը մտնեն, որչափ նոր բառեր
գտառական հայերէնի բառամբերը կը հարստացը-
նեն եւ որշափ սիալ բառեր ու ընթերցուածներ
բառագրու կիրքեն ու սովորաբառն հայերէնի
սահմանը կը մերժուին արտահամած օրինակներ
շատ են.

1. Ապամթ. Վենետ. տպ. յառաջարանին
և անիւսովագուտային բառին ստուգաբաններ թե ան-
կատամարք ինդիր յարուցուած է նախ Քյոմի. մէջ
(1897ին, էջ 228), բազմովեկ (անդ, էջ 271—2)՝
Բանասիրաց կարծիքը յատ չերեկն եւոքք այս
բառը երկու բառերու աղաւագուտային համարելով,
որոց մին անպատճու պէտք է բայց լինէյ, “կը
կարծէ թէ գուցէ սկզբանք եղած ըլլոյ”, “ու
դժուառաց ոնկան”. Նահազեան (Ուղ. Ազգ.
Մաս. էջ 32) լաւագոյն կը համարի ընթեանուշ
“ինոր նենիւայ լուսառած ոնկան”, Այս այսէախ
ինդիր առարկան եղող բառամ թ՛ օղոզաման էր այն-
պէս մինչեւ ժամանակաւ ստորգեսից, որ թուիք
պահապեալ, (Ապամթ. 1855), նոր հրատարակու-
թեան մէջ չկայ. “Զիայ եւ ոչ մի ձեռագործմ” (նոր տպ. էջ 10), որոնք միաբերան կ'ընթեանուն
ուսում եւ կամ զիարդ եւ կամ որպէս որ ուսկ-
դարեան մասեանագրաց շատ ընտանի նախագառառ-
թիւն մըն է. — Լագարդ Ապամթ. ի հայ բառերին

պարզապես թարգմանութիւն ըլլալը ցոյցնելու
վաստ կ'առողջ բարով ձեւը, որը կ'անուանէ
eine hybride Form (Agath., 136). Տաշեան
այս կարծիքը մերժեցվ (Ադ. առ. գեղորդ. ասոր.
Էջ 50) կ'ըսէ (Արարտիկ), յանի գործածական է
և անհնաց քով ուն զհայաձեւն Արէսութիւն. եւ
ծանօթ. Այլ կ'Արաթ. վեց անգամ Ռուբութիւն
յիշբար ու ու անգամ մի Արխանակա կ'անուանէ.
Հնայնպէս Խորսանցին ուն Ռուբութիւն կ'յիշէ եւ
Հազիւ երիտ անգամ Արէսութիւն, Բուզ. երիտ
(ուղղե երկը) անգամ կը յիշէ Արէսութիւն ձեւը, ո
Սա երկու կարծիքներն ալ Հաւասարապէս տկար
Հիմն վայ, Ագամիթ ոչ ընտափ 2-ի մի վայ,
յեցած են. 2-աց Համամատթեան շնորհիւ
հնդիրը շատ պարզ է. Աշաթ. բոր Այլ Ռուբութիւն ձեւը յասամուտ է (Հման. 450, 452, 455,
459, 465), ինչպէս աշգութեամբ Նկատուած էր
Հանդիւն մեջ (1904, Ցհ 44 ծն.) -- Խոնդրական իւլուր
բառաւ տեղ աթաճճդհն ընթերագոյն ձեռապիր
սները հակառակ պահ է ու ընտիր 2-երու ունին
իւլուր սնեկան կառար:

2. Այս կարծիքները կը չնկանին. բնդհաւակառն կառաւին ցայժմ հաւանական համարուած կարծիքներէն շատերը, ընտիր ձեռագիրներու միաձայն հաւանակաթեամբ, ստուգութիւն են այսօր, այսպէս թէ Վենետիկ. առ-մի վդուոյ պահանջն (էջ 30) ամերման խոսք լօւսոյ դուռին (էջ 16) ըլլալու է (Տայեան, Ազաթ. առ Գէորգ.այ ասոր. էջ 56), թէ Ալշենտարոս (էջ 652), որ ի նպաստ Եւսեբիոսի Կաթոլիկէի աւելորդ Քննագաղութեան առիթ տուած է (Տիեր. Պատմ. Բ, էջ 479), Եւ-օքրի ըլլալու է (էջ 461), թէ Բ-րուդինիս (էջ 589), զոր Կարիկէր գրչի մը սիամագործիւնն համարած է (Հայ. առթ Ալհեանները էջ 26), Բարյու-մին ըլլալու է (էջ 418), թէ յԱբա-հովուուն իուլյանէ (էջ 650), որ գրիք մը մկնութիւնն է, որուն միոքն է նկներ դայերէն արևատափակն բառը (Մարկոս, Հայ Բգեաչշը, էջ 8), Աբովուուն ըլլալու է եւ վերջապէս թէ ըստուուու (626), զոր Ալիշան (Ալյարատ, էջ 204) 2-աց մէջ ըստուուի եւս կարուցած է, եւ զոր Խիթեաթեան ամենէն հաւանակն կը համարի (Պայմ. 1907, թ. 6), ստուուու ըլլալու է՝ (438) եւ պիտ.

3. Աւելի կարեւոր է հրատարակութեանս բառացինենթեան մասուցած ծառայութիւնը. բնորեկազդյան շաց ընթերցուածներու մասուցած բառամֆեթքն ած համութեամբ պիտի ընդուռ կամ ամէն անձնամէ, որոնց նախանձն է՝ բառն է որ դրանամք մի ոսկեգարեան կ'ընէն. այսուրենական կարգաւ գնենէք հոս Ագաթ.ի նոր հրատարա-

---

1 Նախառուեան (Աղջ. ազդ. մատենադր. Էջ 46-47) Կորեան երթեաւ իմաներ ու սոս գովն Գոզդան (Էջ 7) խօսք աշքի առջեւ. ունենալով՝ «բառանասամփ», Այս աշքը մեծաքանչեան կարգաւ. «ոս սոս 8-ամ Այլքարաւ առն գու ամին, այս կարծեան ու մասն 2.-ներ գհ հաւառակին, այլ նաև Գալ. Եթե՛ Միկրոպատման պատրաստած Կորինի (Էջ 33) ապ. մի ոս գովն Գոշեան կ'ընթեա- սու ու ու

կութեան այն բառերը, որոնք բոլորին նոր կամ ցանցաւ են դասական մատենագրութեան մէջ եւ որոնք վեճեան ապ. ին եւ կամ մասամբ հայտնեան բառերէն մէջ կը պակին: Այսուհետեւ 402 (վեճեան ականեալ 581) — . ականեալունիւն 96 (վ. չիք) — . ամենունիւն 133 (վ. չիք) — . ամուշուն 284 (վ. Հ. Ա. ամպաշունի) — . ամուշուն (ելք) 247 (վ. ամպաշուել 368) — . ամուշուչ (անացածոց) 448 (վ. անազանոս 637) — . ամուշուց 196 (վ. չիք) — . աներեւունի (զօրութիւն) 473 հմտ. նաև էջ 183 — . անիսուր 336 (վ. չիք) — . անձնուածուն (կամ անձնուածուն) 296 (վ. անձնուածուական 433) — . անցուր 118 (վ. չիք) — . անփասուր (ի նկատողար) 473 — . անփասուր 441 հմտ. Բուզ. էջ 10, 89. որք առ զարդարութեալուն թագաւորին (վ. առաջանուն 629) — . առօրուն 442, այսպէս նաև Տեր - Սկզբանեան պատասխան կորիւր (վ. առօրէական 631). Քնարուր 257 (վ. քնարական 381) — . գուրգուր? երկից էջ 356 (վ. կազպար 513) — բարի 6 (վ. կարէ 13) — . բարուաւուն 126 (վ. բարամել 183 հմտ. բարուաւունի Արթթ. 329, բարուաւունի Արթթթ. Ա. 61, բարուաւուն, բարուաւուն եւ այլ) — . բարուաւուն 378 (վ. բարուաւուն 547) — . բարուաւուն (վ. զեղուն 461) — . երեսուի (ինիմ) 139 (վ. սեղափափ 202) — . երիլուաւուն 340 (վ. երկթեան 490) — . իսունուրի 26 (վ. իսունուրի 44) — . իսունուրի (քանել լցեալ մեծարքի իսունուրի անուն) 14 (վ. մեծարքի տարեաւուն 26) — . իսյանս 335 (վ. կածու 384) — . իսունուրի (474) — . իսուրուր (23) — . իսուրուն (վ. չիք) — . իւլունիւն 84 (վ. արթթթաւ 120) — . իւլունիւն (արթթթիւն) 319 (վ. չիք) — . յանելուաւուն (պարագան) 422 (վ. ըստ յանելուաւուն անելացն 606) — . յանուաւուր 473 — . յարմանուր 206 (վ. նոր ծննդուր 306) — . յարմանուն 346 (վ. յարաթեան 499) — . յարունիւն 3 (վ. առաօցեալ 8) — . յարունիւն 18 (վ. յարտեանագր 33) — . յարուն 473 — . յարունուն 133 (վ. չիք) — . յարուն (ո խօսի) 377 (վ. արթթթաւ 546) — . յարունուն 421, 422 (վ. վահելահեան 606, 607, յարունուն բնթերցուաւուն լուսուդոյն կը համաձայն Լուսուդի [Arm. Stud. S. 141] եւ Հիւրցման [Arm. Gramm. 77] մեխութեանց հետ) — . յարունուն 343 (վ. վերին անկինն 362) — . յարունուն 355 (վ. լաւարդյան փոխանակ 512):

4. Բնական է որ այս բառերուն դրաւած աերէն մերժուած վեճեան պիտի այն բառերէն շատերը, զորնիք փակագնով յառաջ բերիք. պէտք է նշել նաև հետեւալ բառերը, իւնունուն 463 (նոր ապ. կաք 318), մշտունչուն 62 (նոր ապ. ետեղակալ 39), մշտունչուն 139 (նոր ապ. ընդ կուսակելն 97), իւնունուն 214 (նոր ապ. իսկ սա քան ... 146), ոյցել 361 (նոր ապ. սիցելութիւն 243), լլուբայ 382 (նոր ապ. սիցելութիւն 257), յառուգիւուր 448 (նոր, յառաջանաս դեռու մարգարէն 303), յառուբեւուն 474 (նոր ապ. սիցելուն 326), յառուպարուս 546 (նոր ապ. յատա-

կապատում 377), ճախէնիւն արեան 566, նորը ճապակիք 391, հմտ. Առ. Ա. ապ. 1898 էջ 107, 185), լութեր 575 (նորը ըստ շափու կամ շափու 397), շաբանային 577 (նորը դարձմանաւելք 399):

Հակառակ այսափ ուղղագրութեանց բաղմաթիւ անորոշութիւններ, բազմաթիւ զարտութիւններ կը նշանաւին տակաւին հրատարակութեան մէջ, եւ ինդրոյ նիւթե Երող շատ մը բառեր (կուսակալ Ծննդուց 113, բայց իշտ 28, յանի 142, հմտ. ՀԱ. 1909 թիւ 8 ...) դեռ իրենց վերջական լուծուում չեն գտներ. հնագոյն 2եւուագիրներու պեսքը զգալի է մշտ:

Ընթերցողին աչքը շատ ստէպ կը հանդիպէ “ զըսմ եմ ”, “ կարդում եմ ”, “ պէսք է լինի ” եւ այլ նոտագրերուն, որոնցմով կ’առաջարկուի ուղղագրական նորութիւններ. Այլ հետաքրքրութիւնը շարժեցին 178, գ. 5, 276, գ. 7, 293, գ. 8, 315, գ. 8, 377, գ. 4, 397 ուղղութիւնները:

Բնագրին վերջը գտնուող սոկեդարեան “ Համապատակութիւններ, առաջն առաջամ չե որ կը հրատարակութիւնը, սակայ նորութիւնը մը կրնանք գ. շեն այնու որ Պ. Պոլոյ երկու ապագրութիւնները հրամարակի վեց ցանցաւ են այժմ: Խնայողութեան համար մանրամասն համեմատութիւնը ցանց առնուած է եւ ամբողջը բաժնուած 20 հատուածի:

Կանայեանցի ժողոված անուանց ցանկով կը վերջանոյ Ագաթանեղեայ գեղեցիկ հրատարակութիւնը: Մեր յայս իրականացաւ, այն, բայց յասամի, կը սպասենք դեռ կորեան հրատարակութեան, կը սպասենք մանաւանդ Բուզզանդի հրատարակութեան, եւ վերջայէս կը սպասենք կոթողական ժողովածութիւնի արողական հրատարակութեան, որ հայ մատենագրութեան մէջ պիտի ըլլոյ Ցիշտատակարան մը:

Plus hardi que les pyramides
Et plus durable que l'airain.

Հ. ԱՐԻՍՏԱԿԵՆ ՎԱՐԴԱՐԱՆ

